

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

Inmaculada Pérez Martín
Instituto de Filología – CSIC
iperez@filol.csic.es

Σ' αυτό το ατλαντικό ανάχωμα που για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν η Ιβηρική Χερσόνησος, τα ελληνικά *volumina* ή *κώδικες*, οι οποίοι αναμφισβήτητα υπήρχαν, χάθηκαν: στην περίπτωση των κειμένων σε πάπυρο, εξαιτίας των κακών συνθηκών συντήρησης του εν λόγω υλικού που επικρατούσαν σ' αυτά τα μέρη· στην περίπτωση δε των κωδίκων σε περγαμηνή, επειδή η παρακμή της Αυτοκρατορίας συνοδεύτηκε από την εγκατάλειψη της μελέτης των ελληνικών και την αδιαφορία για τη συντήρηση ορισμένων γραπτών που δεν ήταν πια κατανοητά¹.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα χίλια ελληνικά χειρόγραφα που σήμερα φυλάσσονται στις ισπανικές βιβλιοθήκες έφθασαν σ' αυτή την άκρη της Μεσογείου πολύ αργότερα², όταν επανεμφανίστηκε η γνώση της ελληνικής γλώσσας παράλληλα με το άνοιγμα προς τη Μεσόγειο και την Ευρώπη και την ίδρυση πανεπιστημίων αναγεννησιακών. Στην Alcalá de Henares ήταν που έφθασαν από το 1495 οι πρώτοι ελληνικοί κώδικες, προερχόμενοι από την Ιταλία, απαραίτητοι για τις εργασίες της έκδοσης της *Biblia polígota*. Ακόμα ο πρώτος Έλληνας που δίδαξε τη γλώσσα του στην Ισπανία, ο Μάρκος Μουσούρος, χρησιμοποίησε στην Alcalá τους κώδικες που είχε μαζί του και των οποίων τα κείμενα κατόρθωσε να τυπώσει. Από εκείνο το ελληνικό αρχαικό υλικό, μοναχά ένα μέρος υπάρχει στην Ιστορική Βιβλιοθήκη της Complutense «Marqués de Valdecilla» της Μαδρίτης (6 χειρόγραφα συνολικά).

Το σημαντικότερο (ελληνικό) υλικό, σε αριθμό και ποιότητα, που φυλάσσεται στην Ισπανία είναι της Μονής του San Lorenzo του Escorial, η οποία ιδρύθηκε από τον Βασιλιά Φίλιππο τον 2^ο το 1562, 50 χιλιόμετρα έξω από τη Μαδρίτη³. «Τάφο βιβλίων», «κρυμμένο θησαυρό κάτω απ' τη γη», αποκάλυψε ο Américo Castro τη Βιβλιοθήκη του Escorial, την οποία ο μονάρχης ξεκίνησε να κατασκευάζει το 1566. Πράγματι, μακριά από κάποιο Πανεπιστήμιο, η βιβλιοθήκη ποτέ δεν κατόρθωσε να μετατραπεί σε δυναμικό κέντρο μελέτης και γνώσης. Οι

¹ Σχετικά με την παρένθεση λογιωσύνης που σήμανε για την Ιβηρική Χερσόνησο το έργο του Isidoro de Sevilla, βλέπε I. Pérez Martín, "Manuscritos iluminados", στον Κατάλογο της Έκθεσης *Bizancio en España. De la Antigüedad tardía a El Greco*, (Madrid, 2003), pp. 180-205.

² Ένας κατάλογος των ελληνικών συλλογών στην Ισπανία στο: M. Richard, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs*, Publications de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, 1 (Paris, 1958), επανέκδ. από τον J.M.Olivier (Turnhout, Brepols, 1995), αλφαβητικός κατά πόλη. Εδώ μόνον θ' αναφέρουμε τις πιο σημαντικές συλλογές. Μια σύντομη περιγραφή αυτών των ελληνικών κωδίκων δημοσιεύθηκε από τους Ch. Graux - A. Martin, *Notices sommaires des manuscrits grecs d'Espagne et de Portugal*, Nouvelles archives des missions scientifiques et littéraires, 2 (Paris, 1892).

³ Ch. Graux, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escorial. Episode de l'histoire de la renaissance des lettres en Espagne*, (Paris, 1880), μετάφραση στα ισπανικά και ενημέρωση του G. de Andrés, *Los orígenes del fondo griego del Escorial* (Madrid, 1982).

ελληνικοί κώδικες που συγκεντρώθηκαν στο Escorial προέρχονταν εν μέρει από βιβλιοθήκες ουμανιστών όπως ο Diego Hurtado de Mendoza ή επιφανών ελληνοιστών όπως ο Antonio Agustín· αποκτήθηκαν, επίσης, εν μέρει στη Βενετία μέσω του Ισπανού πρεσβευτή στη Γαλινοτάτη Δημοκρατία, είτε αντιγράφηκαν στο ίδιο το μοναστήρι του Escorial από το Nicolás de la Torre, έναν εξαιρετο καλλιγράφο κρητικής καταγωγής, για τον οποίο δημιουργήθηκε η θέση του «βασιλικού αντιγραφέα», υπεύθυνου να συμπληρώνει με νέα αντίγραφα την ελληνική συλλογή και να τη βάζει σε τάξη, από το 1573/6 μέχρι το 1587⁴.

Η βασιλική βιβλιοθήκη φιλοδοξούσε να συγκεντρώσει όλη τη γνώση της εποχής. Ωστόσο, η ανάλυση του ελληνικού υλικού της δεν κρύβει το παραμικρό ενδιαφέρον της Καθολικής Μοναρχίας για τα έργα των αρχαίων ιστορικών, ποιητών και ρητόρων και την προτίμησή τους για τη φιλοσοφία, την ιατρική, τα νομικά και την πατρολογία. Ανάμεσα στους ελληνικούς θησαυρούς του Escorial, πρέπει να αναφέρουμε τον εικονογραφημένο κώδικα του *Ακάθιστου Ύμνου*, του τέλους του 14^{ου} αιώνα, *Escorialensis* R.I.19· έναν κώδικα της *Κύρου Παιδείας*, αντιγραμμένο από το περιβάλλον του Αρέθα επισκόπου της Καισαρείας, *Escorialensis* T.III.14· ή έναν εικονογραφημένο κώδικα της Καινής Διαθήκης του 12^{ου} αιώνα, που ανήκε στην αυτοκρατορική οικογένεια των Παλαιολόγων, όπως μαρτυρά το μονόγραμμα του αργυροκέντητου δεσίματός του (*Escorialensis* X.IV.17). Δυστυχώς, εκτός από τις σποραδικές κλοπές, η παραπάνω βιβλιοθήκη υπέστη το 1671 μια καταστροφική φωτιά, στην οποία χάθηκαν 635 από τους 1239 ελληνικούς κώδικες· ένας εξ αυτών, ήταν το μοναδικό γνωστό αντίγραφο της επιστολογραφίας του Θεόδωρου Μετοχίτη, που κατά συνέπεια χάθηκε οριστικά.

Το δεύτερο πιο σημαντικό ελληνικό υλικό είναι της Εθνικής Βιβλιοθήκης, που δημιουργήθηκε από τον Φίλιππο τον 5^ο ως Δημόσια Βιβλιοθήκη του Παλατιού, μεταξύ 1711 και 1716. Ξεκίνησε χωρίς αρχαίο υλικό, όμως μεγάλωσε μέσω κατασχέσεων ή αγορών, κατά τρόπο ακανόνιστο, χωρίς ενίοτε να μπορεί να αφομοιώσει την ίδια του την επέκταση. Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών κωδίκων προέρχεται από τη βιβλιοθήκη του 4^{ου} Δούκα του Uceda, ο οποίος αντιμετώπισε το βασιλιά κατά τη διάρκεια του πολέμου για τη διαδοχή και που τελικά υπέστη κατάσχεση των βιβλίων του. Αυτά είχαν προηγουμένως κατασχεθεί στη Μεσίνα από τον Κόμη του Santiesteban, Αντιβασιλέα της Σικελίας, σε μια τυπική περίπτωση αντιποίνων κατά τη διάρκεια των πολλών σικελικών εξεγέρσεων ενάντια στην ισπανική κυριαρχία. Ο Uceda υπήρξε Αντιβασιλέας της Νάπολι και της Σικελίας από το 1687 έως το 1696 και στο τέλος της θητείας του πήρε μαζί του στην Ισπανία τα χειρόγραφα. Αυτά ήταν άλλοτε μέρος της βιβλιοθήκης του Καθεδρικού Ναού της Μεσίνα, που περιλάμβανε τη βιβλιοθήκη του Κωνσταντίνου Λάσκαρη, ενός από τους Έλληνες της διασποράς που έφυγαν από την Κωνσταντινούπολη πριν την καταλάβουν οι Τούρκοι το 1453 και που, αφού πέρασε από τη Βενετία και το Μιλάνο, εγκαταστάθηκε οριστικά στη Μεσίνα ως δάσκαλος ελληνικών μέχρι τον θάνατό του, το 1501.

⁴ G. de Andrés, *El cretense Nicolás de la Torre, copista griego de Felipe II*, (Madrid, 1969).

Το πολυτιμότερο ελληνικό χειρόγραφο που φυλάσσεται στην Ισπανία είναι ένας από τους κώδικες του Καθεδρικού Ναού της Μεσίνα, που αντιγράφηκε στη νορμανδική Σικελία το τρίτο τέταρτο του 12^{ου} αιώνα (Matritensis Vit. 26-2)⁵. Πρόκειται για ένα εικονογραφημένο αντίγραφο του *Χρονικού* του Ιωάννη Σκυλίτζη, ιστορικού του τέλους του 11^{ου} αιώνα, του οποίου το έργο έτυχε μεγάλης διάδοσης, επειδή συνόψιζε τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στα προηγούμενα 300 χρόνια. Το ιστορικό κείμενο εικονογραφήθηκε με 574 μινιατούρες, οι οποίες μετατρέπουν τον κώδικα σε μια από τις πιο αξιόλογες μαρτυρίες για το βυζαντινό πολιτισμό και αποτελούν έναν πλήρη κύκλο εικονογραφήσεων γύρω από την ισχύ του Βυζαντίου.

Ας αναφέρουμε εν συντομία άλλες τρεις ελληνικές βιβλιοθήκες στην Ισπανία: του Πανεπιστημίου της Salamanca (100 χειρόγραφα), του Καθεδρικού Ναού του Toledo (45 χειρόγραφα, που αυτή τη στιγμή καταχωρούμε σε κατάλογο) και του Seo της Zaragoza (20 χειρόγραφα).

Τον Σεπτέμβριο του 2008 θα διεξαχθεί στη Μαδρίτη το 7^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Παλαιογραφίας, όπου έχουν προσκληθεί πολλοί ειδικοί επί του θέματος. Ας ελπίσουμε ότι το εν λόγω γεγονός θ' αποτελέσει μια καλή ευκαιρία ώστε να γίνουν γνωστές ελληνικές βιβλιοθήκες της Ισπανίας, τις οποίες επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε εδώ συνοπτικά.

⁵ Υπάρχει ένα πιστό αντίγραφο, *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Codex Matritensis Graecus Vit. 26-2 (Facsimile edition)*, Α. Τσέλικας, scient.cons., (Αθήνα, 2000).